

Osvobozené Československo očima britské diplomacie

Jan Kuklík
..... Jan Němeček

Osvobozené Československo očima britské diplomacie
Zprávy britské ambasády z Prahy v roce 1945

prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.
doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.

Recenzenti:

Doc. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.

PhDr. Vít Smetana, Ph.D.

Redakce Marie Bernardová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Jan Kuklík, Jan Němeček, 2010

ISBN 978-80-246-1849-4

ISBN 978-80-246-2404-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

ÚVOD	7
1. USTAVENÍ BRITSKÉHO DIPLOMATICKÉHO ZASTOUPENÍ V OSVOBOZENÉ PRAZE	17
2. PROBLEMATIKA ODJEZDU BRITSKÉHO VELVYSLANCE NA OSVOBOZENÉ ČESKOSLOVENSKÉ ÚZEMÍ	38
3. NICHOLSOVY ZPRÁVY O ČESKOSLOVENSKU PŘED PŘÍJEZDEM DO PRAHY	75
4. POČÁTKY NICHOLSOVA PŮSOBENÍ V PRAZE A ORGANIZACE BRITSKÉHO DIPLOMATICKÉHO ZASTOUPENÍ	79
5. ZPRÁVY O USTAVENÍ VLÁDY NA OSVOBOZENÉM ÚZEMÍ, JEJÍM PROGRAMU A POLITICKÉM SYSTÉMU NÁRODNÍ FRONTY ..	87
6. ZPRÁVY O SITUACI NA SLOVENSKU	151
7. ROZHOVORY S PREZIDENTEM E. BENEŠEM	176
8. DEKRETY PREZIDENTA REPUBLIKY, ODSUN A POTRESTÁNÍ VÁLEČNÝCH ZLOČINCŮ	187
8.1 Odsun a postavení německé menšiny v Československu ..	187
8.2 Otázka potrestání válečných zločinců a retribucí	223
9. OTÁZKA DÉLKY POBYTU SOVĚTSKÝCH A AMERICKÝCH JEDNOTEK NA ČESKOSLOVENSKÉM ÚZEMÍ	228
10. TÝDENNÍ SOUHRNNÉ ZPRÁVY A OBECNÉ ZPRÁVY O ŽIVOTĚ V ČESKOSLOVENSKU	246
11. ČESKOSLOVENSKO-BRITSKÉ POLITICKÉ A KULTURNÍ VZTAHY ..	310
12. ZNÁRODNĚNÍ A ČESKOSLOVENSKO-BRITSKÉ VZTAHY	337
13. ČESKOSLOVENSKO-BRITSKÉ OBCHODNÍ A FINANČNÍ VZTAHY ..	377
14. ZPRÁVY O VZTAZÍCH ČESKOSLOVENSKA S DALŠÍMI ZEMĚMI	402
14.1 Sovětský svaz	403
14.2 Americká přítomnost v ČSR a sovětsko-americké konflikty ..	411
14.3 Československo-polské vztahy a československé hraniční nároky	416
14.4 Itálie	432
14.5 Francie	434

14.6 Vatikán	436
14.7 Švédsko	438
14.8 Další země	439
15. MEZINÁRODNÍ POMOC REKONSTRUKCI POVÁLEČNÉHO ČESKOSLOVENSKA	440
15.1 UNRRA a Československo	440
15.2 Britské dodávky do Československa	443
16. BRITOVÉ A ČESKOSLOVENSKÁ ARMÁDA	448
17. PROBLÉM REPATRIACE	483
18. PLÁN BRITSKÉ PROPAGANDY V ČESKOSLOVENSKU	491
19. OTÁZKA ČESKOSLOVENSKÉHO URANU	517
ZÁVĚR	522
SEZNAM ZKRATEK A VYSVĚTLIVEK CIZOJAZYČNÝCH NÁZVŮ	525
PRAMENY A LITERATURA	527
SUMMARY	531
JMENNÝ REJSTŘÍK	537
VĚCNÝ REJSTŘÍK	545

ÚVOD

Námět pro tuto knihu jsme si po několikaleté přípravě a promyšlení zvolili hned z několika důvodů. Především se podle nás jedná o velmi důležité téma spojené s obnovou Československa, jeho dalším směřováním na konci druhé světové války a bezprostředně po jejím skončení. To je u nás neustále předmětem nejen odborných, ale i laických sporů a diskusí široké veřejnosti. A nutno hned na počátku podotknout, že diskusí často založených na dojmech, polopravdách či dohadách, navíc diskusí dlouhou dobu ovládaných „pravdou“ vítězné komunistické strany a její historiografie. Britský „diplomatický“ pohled na československou realitu roku 1945 tu podle nás může především přinést „jinou optiku“, tj. snahu o objektivní analýzu a do jisté míry jiný úhel pohledu alespoň částečně oprostěný od ideologických či politických předpojatostí. Zároveň se podle našeho názoru z obsahu zpráv, jejich zaměření, četnosti a dalšího zpracování „ústředím“ britského ministerstva zahraničních věcí (dále též Foreign Office) dá dovodit, jaký reálný význam měly československé záležitosti pro britskou politiku vůči střední a východní Evropě i zda skutečně existovala nějaká alternativa postupného československého sklouzávání do sovětské mocenské sféry.

Zprávy britských diplomatů si přirozeně nejvíce všímaly československého státotvorného uspořádání a politického systému, vztahu Československa k SSSR, USA, Velké Británii a dalším státům, postavení německé menšiny, vojenských záležitostí, rekonstrukce či složitého propletence vzájemných ekonomických, finančních a obchodních vztahů mezi Británií a ČSR. Námi nabízený pohled se však nebude týkat jen „velké politiky“, ale i běžného života, což představuje dosud nevyužitý pramen k poznání problematiky každodennosti v bezprostředně poválečném období. Stejně tak bude důležitý i pro psychologické vykreslení Philipa Bouverie Bowyera Nicholse, standardního kariérního britského diplomata, seznamujícího se s realitou středoevropského, právě osvobozeného státu, u jehož exilové vlády působil ještě v „bezpečí“ londýnské metropole.

V úvodu je též podle našeho názoru vhodné vysvětlit, proč jsme si vybrali právě zprávy britských diplomatů. Prvním důvodem je tradičně vysoká úroveň britských diplomatických zpráv, snaha po objektivním zachycení

a také analytická škola, kterou ostatně v anglo-americkém prostředí zabezpečuje již odlišná tradice vzdělávání, završená univerzitním vzděláním v Oxfordu či Cambridge.¹ Dalším důležitým důvodem však je, že v archivních dokumentech vyprodukovaných britským ministerstvem zahraničních věcí (dále též Foreign Office) se zachovaly nejen samotné zprávy, ale i reakce, analytické komentáře nadřízených (nejčastěji v podobě tzv. minutes) a následné realizované kroky – v tomto případě především Severního odboru (Northern Department) Foreign Office, pod nějž Československo v roce 1945 spadalo. Nutno dodat, že právě na počátku sledovaného období, počátkem ledna 1945, došlo k reorganizaci britského zahraničního úřadu a Československo, které do té doby spadalo pod Střední odbor (Central Department), přešlo spolu s Polskem k Severnímu odboru (Northern Department). To ovšem také znamenalo, že s československými záležitostmi dobře obeznámení úředníci (zejména šéf Central Department Frank Kenyon Roberts, který byl vyslán do Moskvy) byli nahrazeni jinými. Významné slovo měl v této souvislosti šéf Northern Department Christopher Frederick Ashton Warner.² Central Department byl rozpuštěn a vedle ČSR a Polska přešlo Maďarsko k Jižnímu odboru (Southern Department); Španělsko, Portugalsko, Švýcarsko, Holandsko a Belgie k Západnímu odboru (Western Department); Německo a Rakousko vytvořily samostatný Department pod vedením Johna Monroea Troutbecka, který byl ale dobře obeznámen i s československými záležitostmi.³ Kromě Polska a Československa spadaly pod Severní odbor ještě SSSR, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Finsko, Norsko, Dánsko, Island a Švédsko. Jak naznačuje zpráva československého diplomata Viktora Fischla, důvody reorganizace nebyly jen technicky administrativní, ale také politické.⁴

¹ A právě takové vzdělání drtivá většina britských diplomatů měla.

² Christopher Frederick Ashton Warner se narodil v roce 1895. Absolvoval Oxford a od roku 1920 pracoval v diplomatických službách. Ve 20. letech působil v Turecku a Íránu, poté na Foreign Office. V roce 1940 se stal radou, v letech 1941–1942 byl pověřen záležitostmi norské exilové vlády. V roce 1945 byl jmenován vedoucím Severního odboru Foreign Office.

³ John Monroe Troutbeck se narodil v roce 1894. Absolvoval Oxford a v roce 1920 nastoupil do diplomatických služeb. Ve dvacátých a třicátých letech působil na různých pozicích na britských ambasádách v Turecku, Etiopii a Brazílii. V roce 1937 byl vyslán do Československa, kde v letech 1938–1939 působil jako britský chargé d'affaires v Praze. Za druhé světové války působil jak na Ministry of Economic Warfare, tak v ústředí Foreign Office. V roce 1945 se stal vedoucím německého odboru.

⁴ Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV), Praha, Londýnský archiv – důvěrný (LA-dův.), kart. 61, zpráva V. Fischla z 9. 1. 1945 o reorganizaci Foreign Office.

Kromě šéfa Severního odboru se na rozhodování československých záležitostí v ústředí podíleli zejména William Denis Allen⁵ (který se později stal zástupcem šéfa odboru) a také diplomaté George Michael Warr,⁶ Charles Arthur Evelyn Schuckburg⁷ (který byl vyslán v září 1945 do Československa) a slečna A. F. C. Gatehouseová. Na podzim 1945 přešel do odboru další zkušený diplomat Patrick Francis Hancock.⁸ Celý Severní odbor poté spadl v rámci vedení Foreign Office pod Sira Orme Sargenta jako zástupce stálého státního podtajemníka.⁹ Dodejme jen, že po parlamentních volbách dosavadního ministra zahraničních věcí Anthony Edena vystřídal labourista Ernest Bevin, ale na personálním složení Foreign Office se tento fakt projevil jen mírně.

Dokumenty britské diplomacie jsou v mnoha ohledech výjimečné, a to zejména ve srovnání s dalšími velmocemi i menšími státy, kde podobná bohatost doprovodného materiálu u diplomatických dokumentů většinou chybí. Dávají totiž archivním dokumentům jednoznačný význam i v těch případech, kdy jejich rétorika není badateli zcela zřejmá.

Doprovodné poznámky (minutes) totiž vysvětlují důvody vzniku příslušných diplomatických dokumentů i to, co jejich vytvořením britští diplomaté sledovali. Na jedné straně je to sice jisté ochuzení, protože tyto poznámky vlastně vykládají motivace britské diplomacie a do jisté míry berou badatelům možnost spekulací a hypotéz, na straně druhé však jejich existence

⁵ William Denis Allen se narodil v roce 1910. Absolvoval Cambridge a v roce 1934 nastoupil do diplomatických služeb. V letech 1938–1942 působil v Číně, od roku 1942 ve Foreign Office v Londýně.

⁶ George Michael Warr se narodil v roce 1915. Absolvoval Oxford a od roku 1938 působil v diplomatických službách. V letech 1940–1941 měl na starosti právní a administrativní otázky působení exilových vlád ve Velké Británii. V letech 1941–1943 působil v Chile.

⁷ Charles Arthur Evelyn Schuckburg se narodil v roce 1909. Absolvoval Cambridge, od roku 1933 byl v diplomatických službách. Působil na britské ambasádě v Egyptě a během druhé světové války v Buenos Aires.

⁸ Patrick Francis Hancock se narodil v roce 1914. Absolvoval Cambridge, v letech 1940–1942 byl osobním sekretářem ministra hospodářské války (Ministry of Economic Warfare), pak pracoval ve Foreign Office jako úředník Central Department. V letech 1963–1965 byl velvyslancem v Norsku, zemřel v roce 1980.

⁹ Sir Orme Garton Sargent, přezdívaný též „Moley“, se narodil v roce 1884. V roce 1906 nastoupil do diplomatických služeb a doplnil si právnické vzdělání. Po první světové válce byl členem britské delegace na pařížské mírové konferenci a poté působil do roku 1925 na ambasádě v Paříži. V roce 1933 se stal pomocným státním podtajemníkem a v roce 1939 zástupcem státního podtajemníka Foreign Office. V roce 1945 se stal stálým státním tajemníkem Foreign Office.

umožňuje podrobně zpracovat dějiny diplomacie jedné z tehdejších předních světových velmocí (na rozdíl zejména od archivů bývalého Sovětského svazu, kde máme problémy úplně opačné a kde se kvůli absenci příslušných diplomatických dokumentů, popřípadě jejich nedostupnosti pohybujeme až nezdravě často v rovině hypotéz).

Navíc se u sledovaného období jedná o takřka ucelený soubor, z něhož jsou badatelům uzavřeny jen dokumenty obsahující citlivé osobní údaje či dokumenty vyjmuté z příslušných fasciкул pro potřeby pozdější britské diplomacie. To se však týká jen velmi malého procenta archiválií.

Ke zpracování této knihy jsme však zároveň mohli využít také zprávy Nicholsových „kolegů“, tj. britských diplomatů z jiných zemí, zejména britských velvyslanců ve Varšavě, Washingtonu či Moskvě. Soubor nejdůležitějších zpráv z Prahy navíc tvoří poměrně obsáhlý soubor dokumentů, významný i pro rozhodování britského kabinetu a pro informování britských diplomatů v klíčových státech světa.¹⁰

Dalším důvodem pro zpracování této problematiky je však také válečná prehistorie řady otázek, které se objevují v bezprostředně poválečném období. Britská diplomacie za pět válečných let existence československé exilové vlády v Londýně získala poněkud jiný pohled i na řadu středoevropských procesů a je jistě možné říci, že politické, vojenské, ale třeba i kulturní styky obou zemí se tehdy sblížily nejvíce v celé jejich historii. Poválečné období mělo určit, zda nebude tento vklad ztracen. A konečně posledním důvodem je fakt, že až na výjimky¹¹ tuto problematiku dosud nikdo podobným způ-

¹⁰ Viz zejména The National Archives (TNA), Londýn, CAB 121, 359.

¹¹ Mezi tyto výjimky lze zařadit studie SMETANA, Vít: *Mise plukovníka Perkinse v kontextu britské politiky vůči Československu a pomoci jeho odbojovému hnutí na sklonku 2. světové války*, *Historie a vojenství* 50, 2001, č. 3, s. 692–736 a *Starosti s osvoboditeli. Vojáci Rudé armády v Československu po skončení války*, in: *Dějiny a současnost* 2005, č. 5, s. 38–39. V. Smetana se též zabýval otázkou příchodu britského velvyslance na osvobozené území a některými dalšími otázkami analyzovanými v této monografii také v práci HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945*, I. a II. díl, Praha 2009. Zprávy britského velvyslance Nicholse z Prahy v roce 1945 byly dosud využity jen částečně, a to zejména Jindřichem Dejmekem v jeho biografii o Edvardu Benešovi (*Edvard Beneš, Politická biografie českého demokrata*, II. díl, Praha 2008). Dejmek několikrát označil Nicholse za „zasvěceného vnějšího“ pozorovatele československé politiky. Viz též KUKLÍK, Jan: *Do poslední pence, Československo-britská jednání o finančních a majetkoprávních otázkách 1938–1982*, Praha 2007, kde jsou analyzovány zprávy týkající se znárodnění a finančně politických otázek. S Nicholsovými zprávami se můžeme setkat i v několika studiích. Nejvíce se jednalo o práce pojednávající o odsunu německého obyvatelstva z Československa. Viz např. ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš: *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září*

sobem nezkoumal či alespoň nevyužil v monografické publikaci. Naše práce tu však může navazovat na nedávno vydanou knihu Martina Browna, která se týká válečného období.¹²

V první řadě jsme se opírali o telegramy a zprávy britského velvyslance P. B. Nicholse. Vlastní pojednání o zprávách z osvobozené Prahy a z jeho cest po Československu jsme se nakonec rozhodli začít alespoň základním přehledem o Nicholsově diplomatické činnosti ve vztahu k Československu od počátku roku 1945, pojednáním o složitých jednáních o příjezdu britského velvyslance do Prahy a analýzou Nicholsových zpráv získávaných bez přímého kontaktu s první poválečnou vládou, která byla (s výjimkou sovětského velvyslance Valeriána Alexandroviče Zorina) diplomaticky zcela izolována ve východoslovenských Košicích. Vlastnímu jádru práce jsou ještě předřazeny zprávy plukovníka Harolda Benjamina Perkinse¹³ z osvobozené Prahy z května 1945.

Prakticky hned po příjezdu do Prahy začal Nichols vypracovávat velké množství politických zpráv a telegramů, které svědčí o jeho poměrně velké angažovanosti v rozvoji československo-britských vztahů (jež ovšem vycházela z jeho velké erudice, kterou získával od roku 1941, kdy do funkce britského diplomatického zástupce u československé exilové vlády nastoupil). Kromě toho jsme však využili i týdenní souhrnné zprávy, které byly připravovány od června 1945,¹⁴ a zvláštní ekonomické zprávy připravované britskou ambasádou v Praze každých čtrnáct dní od října 1945. Kromě vlastních

1945), díl 1, 2, 3, Soudobé dějiny 2005, č. 3–4, s. 463–533, 2006, č. 1–2 a 3–4, s. 13–49 a 321–376. Ze zahraniční literatury viz zejména práce CORNWALL, Mark: *The Rise and Fall of a „special relationship“, Britain and Czechoslovakia 1930–1948*, in: BRIVATI, B. – JONES, H. (eds.): *What Difference Did the War Make*, Leicester University Press 2003, s. 130–149.

¹² BROWN, Martin: *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii 1939–1945*, Praha – Plzeň 2006.

¹³ H. B. Perkins se v roce 1943 stal vedoucím středoevropského odboru Special Operations Executive – SOE. S. Kokoška ve své práci věnované květnovému povstání uvádí, že s Perkinsovým jmenováním nebyli českoslovenští důstojníci příliš spokojeni, neboť Perkins preferoval polský odboj na úkor československého. KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*, Praha 2005, s. 24.

¹⁴ Jejich podávání navrhl P. Nichols v telegramu 13. 6. 1945 a zprávy měly být „určitým shrnutím těch informací, které nebyly dostatečně pokryty individuálními zprávami a telegramy, a to za předpokladu, že bude zřízeno pravidelné týdenní letecké spojení s Londýnem“. TNA, Londýn, Foreign Office (FO) 371, 47087, N 6899. W. D. Allen tento nápad schválil 18. června s lakonickou poznámkou „to by mohlo být užitečné“. Tamtéž. V kapitole zabývající se těmito týdenními zprávami jsme volili shrnutí jejich obsahu před hlubšími analýzami či komentováním těchto zpráv, které rozsah této práce ani množství údajů v nich uvedených nedovolují.

Nicholsových zpráv jsme se však opírali i o zprávy dalších diplomatů britského velvyslanectví v Praze, zejména obchodního rady Johna W. Taylora,¹⁵ tajemníků velvyslance Williama Barkera¹⁶ a od září již zmíněného Charlese A. E. Schuckburga, úřadujícího britského konzula v Plzni plukovníka Perkinse (a zároveň důstojníka Special Operations Executive (Výboru pro zvláštní operace, dále jen SOE), tiskového ataše velvyslanectví Cecila Parrotta,¹⁷ vojenského ataše plukovníka Guy Johna de Wette Mullense,¹⁸ leteckého ataše kapitána Geoffreya Middletona Wyatta a také důstojníků 22. britské spojovací mise při ministerstvu národní obrany. Je třeba též říci, že i řada Nicholsových zpráv se opírá o zjištění či názory dalších členů ambasády, což dokumentují zejména podkladové materiály zachované v archivním fondu britské ambasády v Praze.¹⁹ Stejně tak je z těchto materiálů patrné, jak většinou Nicholsovy zprávy vznikaly. Podklady a návrhy telegramů a zpráv zpravidla nezpracovával velvyslanec osobně, nýbrž podle obsahu byli jejich původci W. Barker, J. Taylor, J. D. Murray²⁰ a po jeho odjezdu do Londýna

¹⁵ John William Taylor se narodil v roce 1895. Absolvoval univerzitu v Aberdeenu a nejprve se věnoval kariéře v britské armádě. V roce 1919 vstoupil do konzulárních služeb a v roce 1921 se stal nejprve vicekonzulem v Praze a také obchodním radou. Poté působil jako agent banky Lloyds. Ve 30. letech byl konzulem a obchodním radou ve Vídni. Během druhé světové války působil jako konzul v USA a poté v Guatemale. Od 1. 3. 1945 byl jmenován obchodním radou britského velvyslanectví u československé exilové vlády a poté ve stejné funkci působil i v Praze.

¹⁶ William Barker se narodil roku 1909 a zemřel v roce 1992. Na Foreign Office nastoupil v roce 1943 jako „dočasný“ zaměstnanec. V roce 1945 se stal tajemníkem velvyslance, avšak stále neměl plnou diplomatickou hodnost v zahraniční službě. Tu získal až 1. ledna 1946. Poté působil v roce 1947 krátce jako chargé d'affaires a. i. v Praze, poté na britské ambasádě v SSSR. V letech 1966–1968 byl britským velvyslancem v Československu. Byl též profesorem rusistiky v Liverpoolu. K jeho působení v Praze se váže i jeho pozůstalost uložená v Churchill Archive Centre, Churchill College, Cambridge.

¹⁷ K tomu viz dohodu Foreign Office s ministerstvem informací ze 4. června o zasílání čtrnáctidenních politických zpravodajských přehledů. TNA, Londýn, Ministry of Information (INF), 1-813.

¹⁸ Od 18. srpna 1945 začal podávat „periodické zprávy o československé armádě“. Tamtéž, War Office (WO) 106, 6039.

¹⁹ Takovým případem může být zpráva majora Davida Frangeona Thomase (jenž patřil k Perkinsově misi), který 12.–14. července navštívil Brno a podal o tom zprávu (zejména o poškození města nálety Spojenců, stavu průmyslu, komunikačních sítí, místní správy a zásobování, také o chování Rusů vůči civilnímu obyvatelstvu v osvobozeném městě), kterou poté velvyslanectví využilo v dílčích zprávách, zejména o stupni zničení města a o potravinové situaci (v zásadě lepší než v Praze). Tamtéž, FO 817, 12.

²⁰ James Dalton Murray se narodil v roce 1911. Absolvoval Cambridge a v roce 1933 nastoupil do diplomatických služeb. Působil jako konzulární úředník v USA, Mexiku a Španělsku. V letech 1943–1944 působil jako chargé d'affaires v La Paz. V únoru 1945 se stal prvním tajemníkem britské ambasády u československé vlády. Zpět do Londýna byl z Prahy povolán již v září 1945.

již zmíněný Ch. E. Schuckburg. Schuckburg navíc vedl kancelář velvyslanectví a spadaly pod něj i finanční a administrativní záležitosti, které musela ambasáda jménem velvyslance také vyřizovat.²¹ Informace pro zpravodajství z tisku, kultury a zpočátku i o slovenských záležitostech obstarával C. Parrott.²² Podkladové materiály dodával kromě těchto diplomatů i britský konzul v Karlových Varech Bamborough a později i britský konzulát v Bratislavě.²³ Nichols pak do konceptů obvykle červenou tužkou činil úpravy, vsuvky a také je autorizoval. Nejdůležitější zprávy a „polooficiální“ dopisy vedoucímu odboru Ch. Warnerovi však koncipoval i sám velvyslanec.

Pro zpracování jsme využili zejména dokumentů britského ministerstva zahraničních věcí – Foreign Office (fondy General Correspondence – 371, British Embassy to Czechoslovakia – 817, administrativní zajištění ambasád Chief Clerk's Office – 366, či tzv. Confidential Prints), ale i dalších zainteresovaných rezortů, zejména dokumentů britského kabinetu (CAB), ministerstva války – War Office (WO), ministerstva financí – Treasury (T), letectví – Air Ministry (Air), obchodu – Board of Trade (BT), školství (ED), informací (INF), Britské rady (BC) a dokumentů SOE (fond HS), doplněné pochopitelně o poznatky z dalších archivů, především Archivu ministerstva zahraničních věcí v Praze, Archivu Ústavu T. G. Masaryka v Praze, ale i dalších zahraničních archivů, Archivu vnější politiky v Moskvě a dalších.

Ze zpráv je také možno odvodit, co a do jaké míry (popřípadě hloubky) britskou diplomacii zajímalo a co také z poskytnutých či získaných informací analyzovala. Z toho plyne i zvolená metodologie pro zpracování dochova-

²¹ Viz zejména zprávu Ch. Schuckburga z 1. 5. 1946 a výměnu telegramů mezi FO a Nicholsem. TNA, Londýn, FO 366, 0197.

²² Cecil Parrott se narodil v roce 1909 a zemřel v roce 1984. Vystudoval v Cambridge a za druhé světové války vstoupil do diplomacie, vedl zvláštní dokumentační a analytické centrum ve Švédsku. V roce 1945 se stal tiskovým atašé v Československu. V letech 1960–1966 byl britským velvyslancem v Československu. Poté působil jako profesor slovanských studií na univerzitě v Lancasteru. Zabýval se i překladem děl české literatury, zejména přeložil do angličtiny Haškovy *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Zpětně jej redaktor Literárních listů Igor Hájek v rozhovoru pro *Britské listy* hodnotil v roce 1994 takto: „Po válce potom jeho prvním místem, diplomatickým, byla Praha. Byl tam jako mladý britský diplomat velmi oblíben, protože byl pohotový a zajišťoval informace o Velké Británii, takže si ho tehdy dokonce i český tisk všiml jako příkladu podnikavého, pružného mladého diplomata. Zároveň se tehdy zamiloval do tehdejšího Československa. Navštěvoval také Slovensko, přátelil se s mnoha umělci, spisovateli i těmi, kteří se teprve v pozdějších letech měli stát slavnými. Rozhodně tehdy nasbíral spoustu informací o českém kulturním životě...“ In: www.blisty.cz/files/isarc/9904/19990406d.html.

²³ TNA, Londýn, FO 817, 23. Ty se však námi sledovaného období nedotýkají, neboť začaly být vypracovávány až od června 1946.

ných britských archivních dokumentů. Vybrali jsme podle našeho názoru ty hlavní, nejtypičtější či nejzajímavější a sestavili z nich jednotlivé tematické okruhy. V nich jsme se zabývali nejen samotnými zprávami, ale také jejich dalším „životem“ u britských úřadů a eventuálně úkoly a instrukcemi, které z toho zpětně pro britskou ambasádu v Praze plynuly. Z výše uvedeného vyplývá, že naše práce má výrazně analytický charakter.

Zprávy lze podle jejich formálního druhu rozdělit na:

- a) krátké zprávy, které byly odesílány prostřednictvím šifrovaných telegramů (obsahujících informaci o odeslání a přijetí),
- b) delší souhrnnější tzv. politické zprávy analytického charakteru, formálně adresované ministrům zahraničních věcí Anthony Edenovi a poté Ernestu Bevinovi,
- c) poloficiální dopisy („semi-official letters“), většinou adresované vedoucímu oddělení Warnerovi.

Zprávy uvedené pod písmeny b) a c) byly posílané ke svým adresátům zpravidla v diplomatickém zavazadle („by bag“).

Podle jejich obsahu je pak možno „zprávy“ dělit na informativní, hodnotící, analytické či doprovázející zaslání vyžádaných informací.²⁴

Samozřejmě že nejvíce bylo zpráv informativních, zejména o nejvýznamnějších politických, hospodářských či kulturních událostech, a také přehledů tisku. Hodnotící a analytické zprávy byly sice početně v menšině, avšak zase se jedná právě o ten typ zpráv, kterým jsme věnovali nejvíce pozornosti. Posledně jmenovaných pak bylo poměrně velké množství a často se jednalo o odpovědi na žádosti z londýnského ústředí či dalších britských ambasád o vylíčení stavu osobního majetku (kromě samostatně pojednané otázky

²⁴ Například 22. 6. 1945 zaslal P. Nichols informace o hledání matky Sylvie Elstové (české analytičky v původní Parrottové švédské kanceláři) na základě žádosti britského velvyslanectví ve Stockholmu. Matka, které bylo 70 let, byla z důvodů německé národnosti v Brně zadržena a internována. Britský velvyslanec měl zajistit její propuštění a odeslání do Švédska. Tamtéž, FO 371, 47110, N 7383. Celý soubor podobných žádostí pak obsahuje i složka 47102. Jistou zvláštností byl požadavek Karla Lochera, příslušníka protibenešovské opozice, aby britský diplomat v Praze zajistil, že jeho ženě není činěna nějaká křivda ze strany československých orgánů pro jeho opoziční činnost. Tento požadavek učiněný na Scotland Yardu tlumočil Home Office Foreign Office 14. 7. 1945. Tamtéž, N 8790. Britská ambasáda se na Locherovu ženu neoficiálně vyptala na ministerstvu vnitra, ale sama nedoporučovala, aby jí byla udělena víza k odjezdu do Velké Británie. Tamtéž, N 11564. Speciálním problémem byla intervence britské diplomacie v případech osob postižených vyhnáním a později odsunem. K tomu viz intervenci Northern Department z 22. 8. 1945 ve věci rodičů britského občana Ludwiga. Tamtéž, N 10547.

znárodněných investic), zejména nově naturalizovaných britských subjektů německé národnosti.²⁵ Často se také jednalo o intervence od voličů z volebních obvodů poslanců, průmyslníků a dalších politiků.

Další možné členění zpráv je na:

- a) zprávy podávané na vyžádání úřadu,
- b) zprávy podávané z vlastní iniciativy.

U vyžádaných zpráv je pak nutno upozornit na fakt, že se zdaleka nejednalo jen o zprávy pro Foreign Office, ale že britská ambasáda samozřejmě pracovala i pro další ministerstva a vládní agentury, zejména ministerstvo války - War Office, ministerstvo obchodu - Board of Trade a ministerstvo informací - Ministry of Information. Tomu ostatně odpovídala i přítomnost specializovaných diplomatických pracovníků - vojenského atašé, obchodního rady a tiskového atašé na ambasádě.

Z vyžádaných zpráv je však nejdůležitější zejména to, jaké instrukce britský velvyslanec dostával od své vlády, a také, zda na formulaci žádostí měly vliv i jeho předchozí poskytnuté informace.

Zprávy zasílané z vlastní iniciativy zase nejlépe vypovídají o tom, co britské diplomaty „na místě“ v československé realitě bezprostředně poválečného období zaujalo, co považovali za podstatné, významné či zajímavé.

Konečně je nutno upozornit i na to, že prostřednictvím velvyslance došlo i k předávání československých diplomatických nót, žádostí či vysvětlení.

Zprávy britských diplomatů z Prahy jsme poté doplnili názory Nicholsových nadřízených a dalších rezortů, které se nacházejí ať už ve formě příspěvů či poznámek na spisech, a zejména jsme se snažili nalézt i pokusy o vypracování souhrnných názorů, politik či strategií pro další postup britské diplomacie vůči ČSR.

Díky výše uvedenému se domníváme, že předkládaná monografie umožní najít odpovědi na otázku, jaká skutečně byla poválečná britská politika vůči Československu celkově i v jednotlivých dílčích oblastech.

Co se týče zdrojů pro zpravodajství britské diplomacie, rozhodujícími byly vlastní rozhovory britských diplomatů s československými diplomatickými, politickými, hospodářskými a kulturními představiteli, dále tisk, rozhlas, informace z československého ministerstva zahraničních věcí (dále též zamíni) a dalších rezortů, nejčastěji z ministerstev informací, průmyslu, dopravy, výživy, ale například i vnitra a národní obrany.

²⁵ Viz např. dopis soukromého tajemníka J. Taylora z 27. 8. 1945. Tamtéž, FO 371, 47102, N 11997. Řada dalších individuálních případů viz tamtéž, 47103.

Zajímavé jsou zejména vlastní informační kanály britských diplomatů, jejich styk s lidmi a pozorování reality v osvobozeném Československu, které pocházely také z jejich cest po ČSR a z osobních známostí a kontaktů. V jedné ze svých zpráv velvyslanec Nichols uvádí, že ambasáda dostávala také celou řadu anonymních informací či dopisů.²⁶ Některé z nich obsahovaly sdělení, která po ověření představovala významný zdroj informací či témata zajímavá pro britské diplomaty. Zároveň ale není možné ani dnes zjistit přesný okruh informátorů, neboť některé dokumenty britské ambasády v Praze byly právě z tohoto důvodu prohlášeny za důvěrné a uzavřeny badatelům až do roku 2020.

Nichols využil velké výhody, a to osobní známosti s řadou československých politiků, důstojníků a vysokých úředníků, kteří působili za druhé světové války v Londýně. Zde je nutno na prvním místě uvést informace pocházející z osobních rozhovorů Nicholse s prezidentem Edvardem Benešem, jejichž četnost zejména právě v letech 1945 a 1946 svědčí o výjimečném postavení Nicholse mezi všemi ostatními zahraničními diplomaty v Praze. Rovněž často se Nichols setkával i s Janem Masarykem.

Co se týká dalších politiků londýnského období, nešlo jen o Huberta Ripku, bývalého státního ministra v exilovém ministerstvu zahraničních věcí v Londýně a poté ministra zahraničního obchodu, jehož styky s britskou ambasádou byly více než těsné,²⁷ ale i o politiky všech ostatních stran, včetně exilového premiéra Msgre. Jana Šrámka, komunistického státního tajemníka v ministerstvu zahraničních věcí Vladimíra Clementise, ministra vnitra Václava Noska či národohospodářského experta KSC Evžena Loebila. Nichols udržoval i v Československu přátelské styky s bývalým exilovým ministrem financí Ladislavem Feierabendem a s některými československými důstojníky, jako byli generálové Alois Liška a Bedřich Neumann.²⁸

²⁶ Nicholsova zpráva z 1. 7. 1945. Tamtéž, 47089, N 8541. V tomto případě se jednalo o otevřený dopis prezidentu E. Benešovi, ze kterého Nichols dedukoval, jaký byl vztah běžných Čechů k Rusům. Viz též další případy, tamtéž, FO 817, 14 aj.

²⁷ P. Nichols například osobně zařídil H. Ripkovi půlroční předplatné listu *The Times* a zaslání novin diplomatickým zavazadlem. Viz Nicholsovův dopis J. F. Frenchovi na Foreign Office 18. 6. 1945 a vyřízení celé záležitosti v Ripkův prospěch. Tamtéž, FO 370, 1175, L 2112.

²⁸ Minimálně od ledna 1946 byla Nicholsova činnost, a zejména styky s československými občany sledovány čs. bezpečnostními orgány (též Vojenským obranným zpravodajstvím) a soustředěny v „jeho spise“ v rámci II. správy ministerstva vnitra. Příkladem tu může být zpráva z 19. února 1946 o Nicholsově lednové návštěvě plesu ve Špindlerově mlýně či zprávy o stycích Nicholse se zástupci „šlechty“ z června a července 1946. Archiv bezpečnostních složek, Praha, 302-189-3, spis „Nichols“.

1. USTAVENÍ BRITSKÉHO DIPLOMATICKÉHO ZASTOUPENÍ V OSVOBOZENÉ PRAZE

Britským mimořádným a zplnomocněným velvyslancem u československé exilové vlády v Londýně byl od 13. května 1942, kdy byly diplomatické styky obou států povýšeny na velvyslanectví, Philip Bouverie Bowyer Nichols. Funkci britského vyslance u de jure uznané exilové vlády však zastával již od 27. října 1941 poté, co nahradil prvního britského diplomatického zástupce u československé prozatímní vlády Roberta Bruce Lockharta, který se stal zástupcem státního podtajemníka Foreign Office a stanul v čele Political Warfare Executive.

Patřil bezesporu mezi schopné a vzdělané britské diplomaty. Narodil se 7. září 1894. Dostalo se mu vzdělání na Royal Naval College ve Winchesteru, a především na prestižní Balliol College v Oxfordu. Po studiích složil v roce 1910 zvláštní zkoušku, která jej opravňovala působit v britské státní správě. Do služeb britského Foreign Office vstoupil již v květnu 1920. Zastával řadu diplomatických funkcí na britských zastupitelských úřadech, 1920–1923 působil jako třetí a poté druhý tajemník vyslanectví ve Vídni, 1928–1930 na zastupitelském úřadu na Novém Zélandu, 1933–1937 pak v Itálii. V roce 1923 zastupoval Británii v arbitrážní komisi rozhodující o sporných nárocích Velké Británie a USA a působil i v ústředí Foreign Office v Londýně, kde rychle postupoval diplomatickým kariérním řádem. Získal tak již před vypuknutím druhé světové války široký rozhled a řadu zkušeností.²⁹

Během druhé světové války se dostal do velmi těsného a pravidelného kontaktu zejména s prezidentem E. Benešem a některými ministry exilové vlády. Mezi jeho nejčastější partnery v rozhovorech patřili bezpochyby ministr zahraničních věcí J. Masaryk a snad ještě více jeho zástupce, státní tajemník H. Ripka, který Masaryka zastupoval při jeho častých cestách do USA. Úzké kontakty však s Nicholsem měl například i ministr financí L. Feierabend.³⁰ Britský velvyslanec se tak postupně stal jedním z nejlépe informovaných britských politiků o situaci v československém exilu, i když zpočátku

²⁹ *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book 1940, Londýn 1940*, s. 366 a tatáž ročenka pro rok 1945, Londýn 1945.

³⁰ FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, díl III, Brno 1996, s. 59–61, 69, 72–73 a další.

při jeho misi docházelo k určitým informačním kolizím s jeho předchůdcem Robertem Bruce Lockhartem, který se (jako snad každý diplomat) nechtěl zcela vzdát československých informačních zdrojů.³¹ Během čtyř let působení u československé exilové vlády se poměrně přesně orientoval v širších a komplexních problémech středoevropského regionu.³² Ačkoli se dal často získat pro prosazování československých (zejména Benešových) stanovisek a upřímně se snažil přispět k obnově Československa, jeho zprávy jsou do značné míry objektivním pokusem zhodnotit i motivy jednání československých orgánů a zvážit i protiargumenty. Samozřejmě se snažil naplnit i politickou linii vytvářenou příslušným odborem britského ministerstva zahraničních věcí – Foreign Office. Svým způsobem byly jeho zprávy z doby války objektivnější a analytičtější než za R. Bruce Lockharta, československou stranou více ceněného. Bylo proto jen logické, že se Foreign Office rozhodl ponechat Nicholse jako svého diplomatického zástupce u československé vlády i na osvobozeném území. Nichols se tak stal jedním z nejdůležitějších spolutvůrců britské zahraniční politiky vůči Československu i v období let 1945–1948.

Znovuobnovení britského diplomatického zastoupení v Praze je úzce spojeno především se způsobem ustavení první československé poválečné vlády na osvobozeném území. Britové měli samozřejmě velký zájem, aby jejich velvyslanec neztratil osobní kontakt s československou vládou, zvláště když jednání o vládě byla považována za klíčová pro poválečné směřování Československa.

Nicholsovy zprávy o Československu z roku 1945 mají tři fáze. První trvala od počátku roku 1945 do odjezdu Beneše a většiny exilové vlády do Moskvy a je charakterizována přímým stykem Nicholse s československým prezidentem a exilovou vládou. Zprávy jsou však důležité zejména svým obsahem, neboť se dotýkají přípravy na obnovení politického a ekonomického systému osvobozeného Československa. Druhou fází je doba od odjezdu československé exilové vlády³³ do příjezdu Nicholse do Prahy, tedy doba neplánované

³¹ H. Ripka si zaznamenal tato Lockhartova slova: „Lockhart mně chválil Nicholse, říkal, abych s ním byl ve stálém styku, ale zároveň naznačoval, aby se tajné věci dávaly jen jemu, Lockhartovi.“ Národní archiv (NA), Praha, Archiv Huberta Ripky (AHR), 1-5-19-2, kart. 104.

³² Jako velvyslanec měl samozřejmě přístup i k informacím zpracovávaným Research Department Foreign Office, a zejména k pravidelným zprávám zpracovávaným od roku 1944 PWVE – jako tzv. Czechoslovak Intelligence Summary. K roku 1945 viz TNA, Londýn, FO 371, 47124.

³³ Za zaznamenání stojí, že v direktivě PWVE z 15. 2. 1945 pro britskou propagandu ve vysílání BBC je v souvislosti s odjezdem československé exilové vlády zmíněno, že by tento okamžik měl být připomenut k ohlednutí za britsko-československými vztahy během války, které byly upevněny dlouhým pobytem exilové vlády na britském území. Připomenuta neměla být jen

prodloužená na téměř tři měsíce. I v této době nepřestal Nichols s podáváním politických zpráv a analýz, jeho zdroje však byly omezené zejména na H. Ripku, který zůstal v Londýně a informoval jej o politických jednáních i rozhodnutích vlády. Zároveň Nichols využíval i zpráv z tisku, dokumentů a směrnic pro propagandu, vypracovávaných pro Československo každých čtrnáct dní Political Warfare Executive (Výkonným výborem pro politické vedení války - PWE), zejména šéfem jejího československého oddělení Geoffrey Liasem. A konečně je tu třetí období, na které se zaměříme nejpodrobněji, tj. období od příjezdu do Prahy počátkem června 1945 do konce roku 1945, kdy se podle našeho názoru zformovala strategie britské zahraniční politiky vůči Československu, a pokusíme se tak čtenáři ukázat, jaký podíl na tom zprávy britské diplomacie z Prahy měly.

Počátek ledna posledního roku druhé světové války byl pro československou vládu obdobím, kdy musela řešit řadu palčivých problémů, spojených se sovětským postupem na osvobozené Podkarpatské Rusi, odkud v důsledku separatistického hnutí, podporovaného sovětskými orgány NKVD, musela odjet československá vládní delegace. Neméně tvrdý byl i sovětský požadavek na československé uznání polské prozatímní vlády ve Varšavě, kde sovětský nátlak rostl den ze dne. Nicméně když divize pro středoevropské záležitosti amerického State Department hodnotila v polovině ledna 1945 situaci československé exilové vlády, označila její vztahy s britskou a sovětskou vládou, stejně jako s vládou americkou, za vynikající („excellent“).³⁴ Zdá se, že američtí diplomaté si byli nastávajících problémů ve střední Evropě méně vědomi než jejich britští kolegové.

Československé exilové státní zřízení se také vnitřně připravovalo na likvidaci a návrat do osvobozené vlasti. Dne 12. února 1945 se otázka demise vlády stala předmětem jednání 182. ministerské rady. Podle bodu 7) bylo „usneseno jednomyslně zmocnit ministerského předsedu, aby jménem všech členů vlády ve vhodné chvíli před příchodem domů podal demisi celého kabinetu“.³⁵ Tím byla odpovědnost za demisi přenesena na ministerského předsedu Msgre. J. Šrámka, který pak spolu s většinou ministrů odletěl 9. března 1945 do Moskvy k politickým jednáním o budoucí vládě.

britská pomoc, ale i vybudování pevných pout díky společnému utrpení. Tamtéž, FO 371, 47100, N 270.

³⁴ *Foreign Relations of United States (FRUS)*, 1945, vol. IV – Europe, Washington 1968, s. 420, Memorandum Division of Central European Affairs z 11. 1. 1945.

³⁵ AMZV, Praha, Londýnský archiv – důvěrný (LA-dův.), kart. 208, usnesení 182. ministerské rady z 12. 2. 1945.

V souvislosti s likvidací státního řízení byla ukončena také činnost Státní rady. Podle dekretu prezidenta republiky č. 13/1944 z 11. října 1944 měla být Státní rada zrušena dnem, kdy se ustaví vláda jmenovaná prezidentem se sídlem na území republiky.³⁶ Dne 23. února 1945 ukončil prezident Beneš svým projevem zasedání Státní rady³⁷ a 12. března svým dopisem uzavřel její čtvrté období. Předseda košické vlády Z. Fierlinger pak 4. dubna vyhláškou Státní radu definitivně zrušil.

Dne 28. února 1945 se konalo poslední zasedání československé vlády v Londýně. Vedle řady jiných bodů bylo schváleno zastupování členů vlády po dobu jejich cesty do Moskvy. H. Ripka zastupoval ministry zahraničních věcí, průmyslu, obchodu a živností, hospodářské obnovy, zemědělství a veřejných prací. Juraj Slávik zastupoval ministry spravedlnosti, sociální péče, zdravotnictví a národní obrany.

Londýnská vláda se tak po odjezdu většiny jejích členů zmenšila na pouhé tři ministry, H. Ripku, J. Slávika a L. Feierabenda, jejichž hlavním úkolem byla likvidace státního zřízení v Londýně a postupné předávání všech úkolů nové košické vládě. Ministr financí L. Feierabend však již v té době úřadoval v demisi, kterou podal po usnesení Socialistického bloku z 8. února 1945, podle něhož byl jako zástupce zemědělců k moskevským jednáním o nové československé vládě delegován Václav Pácal. Feierabend prohlásil toto rozhodnutí za diktát Socialistického bloku, jenž má sloužit k úplné eliminaci agrární strany.³⁸ 14. února podal demisi, která byla po dalších jednáních přijata Benešem o čtrnáct dní později. V úřadu však zůstal dále jako správce ministerstva financí až do 24. dubna 1945, kdy byl prezidentem zproštěn tohoto úřadu.

Velvyslanec Nichols podával od počátku roku 1945 řadu velmi důležitých zpráv o plánech na poválečný vývoj v Československu, tak jak s ním o nich několikrát hovořil hned od počátku ledna 1945 zejména E. Beneš, H. Ripka a J. Masaryk.³⁹ Rozhovory se týkaly zejména vztahu Československa k Sovětskému svazu, polské otázky (uznání lublinské vlády⁴⁰) a k poválečnému uspořádání Československa. 16. ledna 1945 k tomu přibyla i podrobná zpráva

³⁶ *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, díl I., ed. Karel Jech a Karel Kaplan, Brno 1995, dok. č. 5, s. 121.

³⁷ *Před návratem do vlasti*, zvláštní otisk z časopisu *Čechoslovák*, 1945.

³⁸ FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky*, díl III., c. d., s. 210–214.

³⁹ Viz například již Nicholovu zprávu Ch. Warnerovi z 1. 1. 1945 o rozhovoru s E. Benešem a z 5. 1. 1945 o rozhovoru s J. Masarykem. TNA, Londýn, FO 371, 47085, N 207.

⁴⁰ V britských dokumentech nacházíme často toto označení (Lublin Government) – stejně jako v československých. Tamtéž, FO 404, 31 (Confidential Prints). Viz též FO 817, 15.